

# De strijd om de cultuurparagraaf in het nieuwe EG-verdrag\*

**Hanneke Meijerink** De Europese Unie kan sinds februari 1992 trots zijn op enkele verdragsbepalingen over culturele aangelegenheden. Nederland heeft daarvoor gepleit, uit zorg om het nationale cultuurbeleid. Opmerkelijk is dat WVC erin slaagde om de andere ministeries mee te krijgen, nu het departement Europese ervaring en nationaal prestige leek te ontberen. Hoe heeft het ministerie dat klaargespeeld? Deze vraag wordt gesteld en beantwoord in dit kijkje in de keuken, door juridisch bestuurskundige Hanneke Meijerink.

## 1. Inleiding

Op 7 februari 1992 ondertekenden de lidstaten van de Europese Gemeenschap in Maastricht het Verdrag voor de Europese Unie. In dit verdrag, dat op 1 december 1993 in werking trad, was ook een cultuurparagraaf opgenomen. Door deze paragraaf werd binnen de EG voor het eerst een verdragsrechtelijke bepaling vastgesteld op het gebied van culturele aangelegenheden. Nederland behoorde tot de lidstaten die uitdrukkelijk voor de opname van een dergelijke paragraaf waren. Gezien het interdepartementaal overleg dat plaatsvond ter voorbereiding van de Nederlandse stellingname, was dit helemaal niet vanzelfsprekend. Met name Financiën en Economische Zaken, de ministeries die over het algemeen het regeringsbeleid bepalen<sup>1</sup>, hebben zich tijdens de nationale onderhandelingen uitdrukkelijk tegen een cultuurparagraaf verzet. De grote voorstander van een dergelijke

paragraaf was het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC). Maar omdat WVC vrijwel geen ervaring op het terrein van EG-beleid had, lag het niet voor de hand dat dit departement de andere ministeries zou kunnen overtuigen. Verder stond WVC niet bijzonder hoog aangeschreven bij de directeuren-generaal en hoofddirecteuren van de overige departementen.<sup>2</sup> WVC bekleedde zodoende een vrij zwakke positie tijdens de onderhandelingen over de cultuurparagraaf. Hoe is het mogelijk dat WVC, met zijn gebrek aan ervaring op het gebied van EG-beleid, de interdepartementale onderhandelingen 'gewonnen' heeft van de twee meest ervaren departementen op dit gebied?

In dit artikel beschrijf ik de aanleidingen tot de discussie over de cultuurparagraaf en de besluitvormingsprocedures die tijdens de onderhandelingen gevolgd zijn. Uit die beschrijving blijkt dat het

interdepartementaal overleg een belangrijke schakel vormde tussen de Nederlandse overheid en de Europese Gemeenschap. Daarom is met name de discussie die in dit overleg heeft plaatsgevonden voor dit onderzoek van groot belang. Van dit overleg beschrijf ik vervolgens de beweegredenen van de betrokkenen, de manier waarop zij zich hebben voorbereid en de wijze waarop de discussie destijds heeft plaatsgevonden.

Omdat de ministerraad verantwoordelijk is voor het Nederlandse standpunt, geef ik een beeld van de reacties op de nieuwe paragraaf die mogelijk in dit besloten overleg naar voren kwamen. Tenslotte wordt de cultuurparagraaf weergegeven zoals hij is opgenomen in het Verdrag van Maastricht.

## 2. Aanleidingen tot de discussie over een cultuurparagraaf

### ontwikkelingen op Europees niveau

Het begin van de systematische aandacht binnen de Gemeenschap voor de culturele sector, ligt bij de regeringsleiders van de lidstaten die het onderwerp tijdens conferenties in 1969, 1972 en 1973 op de agenda plaatsten. Volgens de regeringsleiders was cultuur een integraal onderdeel van de Europese identiteit. Het Europees Parlement besloot daarom op 13 mei 1974 dat de Europese Commissie actie moest gaan ondernemen in de culturele sector. Vier jaar later kwam de Europese Commissie met het eerste plan. Dit leidde niet tot veel verandering in haar beleid, mede door een gebrek aan financiële middelen. Wel werden culturele instellingen en organen zich er in toenemende mate van bewust dat het EEG-Verdrag ook van toepassing was op de culturele sector. Uit het tweede beleidsplan, dat dateert uit 1982, bleek duidelijk dat de Commissie zich niet zou begeven op het terrein van de verantwoordelijkheden van de lidstaten. De

uitvoering van de maatregelen die de Commissie in dit beleidsplan naar voren bracht, werd nu mogelijk doordat het budget voor culturele zaken inmiddels was verhoogd en het Europees Parlement de Commissie in deze kwestie bleef ondersteunen. Ook werd in 1984 de Raad van Cultuurministers samengesteld, waarin de ministers van de lidstaten zitting hadden. Vanaf 1988 werd de Commissie in haar cultuurbeleid bijgestaan door twee ambtelijke organen: het Comité voor Culturele Zaken en het Comité van Culturele Adviseurs. En omdat het budget wederom verhoogd werd, konden er sindsdien meerdere beleidsplannen verwezenlijkt worden.

Behalve de opdracht die het Europees Parlement in 1974 aan de Europese Commissie gaf, heeft het Parlement zich nog op andere manieren met de culturele sector beziggehouden. Zo verstrekke het meerdere onderzoeksopdrachten. Uit een van de onderzoeken, het onderzoek van Doris Pack naar de positie van kunstenaars in de Europese Gemeenschap, bleek de noodzaak een statuut te ontwerpen waarin rekening werd gehouden met het bijzondere karakter van de levensomstandigheden van kunstenaars.<sup>3</sup> Deze bevinding vormde een belangrijke aanzet tot het denken over een cultuurparagraaf en maakte het onderwerp op Europees niveau bespreekbaar.

De cultuurparagraaf die het Parlement voor ogen had, was er een die de zorg voor de cultuursector centraal bij de Gemeenschap onderbracht. Ook de beleidsplannen van de Commissie waren gericht op een centrale beleidsvoering van onderwerpen die de competenties van de lidstaten overschreden. De onderzoeken van WVC leidden daarentegen tot een geheel andere kijk.

### onderzoeken van WVC

Natuurlijk hield ook WVC, het Nederlands cultuurministerie, zich bezig met cultuurbeleid in een Europese context. Bescherming van de nationale identiteit stond daarbij centraal.<sup>4</sup> Op WVC bestond de opvatting dat de Europese integratie een inbreuk op de nationale cultuurpolitiek tot gevolg kon hebben. WVC vond voor deze redenering steun bij de Tweede Kamer, die van mening was dat er een cultuurparagraaf moest komen om het nationale cultuurbeleid te verdedigen. Met die paragraaf zouden de verantwoordelijkheden beter tussen de EG en de lidstaten kunnen worden verdeeld. Daarbij dacht de Kamer aan een rolverdeling waarbij de nationale overheden de beschikking kregen over een eigen 'culturele ruimte' waarbinnen zij een autonoom cultuurbeleid konden voeren. De lidstaten zouden op die manier een bijdrage kunnen leveren aan de culturele pluriformiteit in Europa.<sup>5</sup> In de uitgebreide commissievergadering van 10 oktober 1988 werd een motie aanvaard van het kamerlid Niessen (PvdA), die de bezorgdheid uitsprak over de economische benadering van nationale cultuur door de Europese Commissie. In de motie werd de regering verzocht na te gaan op welke wijze de identiteit van de Nederlandse cultuur ook na voltooiing van de Europese integratie gehandhaafd kon blijven.<sup>6</sup>

Een paar maanden daarvoor, in juli 1988, had WVC de commissie Interne Markt en Cultuurbeleid in het leven geroepen. Deze commissie kreeg de opdracht 'duidelijkheid te scheppen over de afbakening van verantwoordelijkheden en taken tussen de Gemeenschap en de nationale overheden'. De commissie stond onder toezicht van het directoraat-generaal voor Culturele Zaken van WVC en werd aangesteld voor een periode van vier jaar. Het onderzoek moest zich zowel

richten op de feitelijke gevolgen als op de juridische consequenties van de Europese integratie voor het nationale cultuurbeleid. Daarom werd het onderzoek opgesplitst in twee onderdelen: een feitelijk onderzoek en een juridisch onderzoek.

De onderzoekers bekeken de gevolgen op de deelgebieden letteren, beeldende kunst, toneel, amateuristische kunstbeoefening en kunstzinnige vorming, film, musea, bouwkunst en monumentenzorg.<sup>7</sup> Het onderzoek wees uit dat de gevolgen voor de nationale cultuurpolitiek binnen afzienbare tijd niet duidelijk waren. Wel concludeerden de onderzoekers dat een aantal bestaande nationale regelingen aangepast moest worden op grond van het *non-discriminatiebeginsel naar nationaliteit*, omdat ze Nederlanders bevoordeelden ten opzichte van inwoners uit andere EG-landen. Tevens verwachtte de commissie dat het verbod op discriminatie en concurrentievervalsende steunverlening gevolgen had voor het nationale cultuurbeleid.<sup>8</sup> Zo kon op het gebied van literatuur de marktverruiming leiden tot 'verschraling van het Nederlandse aanbod', met name als de vaste boekenprijs werd afgeschaft.<sup>9</sup>

Het juridische onderzoek richtte zich op de relatie tussen het Nederlandse en het Europese cultuurbeleid. Centraal stond de vraag of het nationaal cultuurbeleid invloed had op het EG-beleid en of er uitzonderingen gemaakt mochten worden op het Europese cultuurbeleid. De commissie ging ervan uit dat het Nederlandse subsidiebeleid voor de kunsten onmisbaar was. De Gemeenschap zou tegen dit beleid kunnen optreden op grond van concurrentievervalsing (de artikelen 92 en 94 van het EEG-verdrag). De conclusie was dat deze bevoegdheden van de Gemeenschap zouden kunnen worden beperkt door speciale verdragsbepalingen of door het sluiten van speciale verdragen.

### comité Buitenlands Cultuurbeleid

Niet alleen op WVC en binnen de Gemeenschap hield men zich bezig met Europa en de cultuur. In 1990 werd het Comité Buitenlands Cultuurbeleid opgericht, door tien vooraanstaande personen uit de culturele sector van Nederland en Vlaanderen. Het comité streefde naar het ontwikkelen van een actief en samenhangend cultureel beleid van de Nederlandse en Vlaamse taalgemeenschap, waarin duidelijke inhoudelijke en geografische prioriteiten op het gebied van cultuur werden aangeven. Zo pleitte het comité voor het behoud van de nationale bevoegdheden op dit gebied.<sup>10</sup> Als ook cultuurbeleid deel ging uitmaken van de Europese integratie, vormde dit een bedreiging voor de culturele sector, zo vreesde het comité. Deze bedreiging werd veroorzaakt door de relatief kleine omvang van de taalgemeenschap in vergelijking met de andere taalgebieden. Verder prevaleerden volgens het comité op de Europese markt geen culturele overwegingen maar economische wetmatigheden, zodat de omvang van de markt bepalend was voor de prijzen van de cultuurgoederen.<sup>11</sup>

Op 14 november 1990 overhandigde het comité, vlak voor de bijeenkomst van de Europese Raad in Rome, staatssecretaris Dankert van Buitenlandse Zaken een manifest. De leden verzochten hem dit manifest in te dienen als voorstel voor een cultureel verdrag tijdens de onderhandelingen van de Europese top over de Europese Unie. Het verdrag moest ervoor zorgen dat culturele goederen beschermd werden tegen de Europese rechtsregels voor het vrije verkeer van personen, goederen, diensten en kapitaal. In het voorstel stond duidelijk omschreven waar de competenties van nationale overheden behoorden te liggen. Ook verklaarde het comité in het manifest dat de grote culturen in Europa steun dienden te verlenen aan de kleine 'die immers meer te

lijden hebben van de beperkte markt voor hun eigen culturele goederen en diensten'.<sup>12</sup> Volgens Dankert waren eventuele uitzonderingen die gemaakt moesten worden op de bevoegdheden van de Gemeenschap in de Europese onderhandelingen nog lang niet aan de orde. Hij kon zich bovendien beter vinden in een oplossing waarin per onderwerp bekeken werd op welk niveau (Europees, nationaal of regionaal) beleid moest worden gevoerd. Zodoende werd het voorstel van het Comité Buitenlands Cultuurbeleid niet in de Europese besprekingen meegenomen. Wel kwam het onderwerp opnieuw in de publiciteit terecht.

### 3. De formele besluitvormingsprocedure

#### Europees niveau

De besluitvormingsprocedure die tijdens de voorbereiding voor het unieverdrag werd gehanteerd, werd mede bepaald door de structuur en de inhoud van het verdrag zelf. Door het Verdrag van Maastricht werden bestaande verdragen gewijzigd. Een belangrijke wijziging in het EEG-verdrag was de verwijdering van de 'E' van 'economisch'. Daarmee wilde de Gemeenschap aangeven dat de EG zich niet meer uitsluitend op een economische maar ook op een politieke integratie richtte. Met deze politieke integratie, verwezenlijkt in de zogenaamde Europese Politieke Unie (EPU), streefde de Gemeenschap een zekere 'kwaliteit van het bestaan' na. Naast deze politieke doeleinden vond er een economische integratie plaats, vastgelegd in de Europese Monetaire Unie (EMU). De EMU en de EPU vormden gezamenlijk het Verdrag van Maastricht. Omdat de cultuurparagraaf bijdroeg aan de doelstellingen van de politieke integratie, werd deze paragraaf ondergebracht bij de Politieke Unie.

Daar de onderhandelingen in het kader van de Europese Unie een wijziging van de

verdragen zelf inhield, werd geen gebruik gemaakt van de algemene procedures via de normale institutionele organen. De coördinatie verliep langs een voor deze gelegenheid gecreëerde besluitvormingsprocedure.<sup>13</sup> Er werden twee soorten zogenaamde *intergouvernementele* conferenties gehouden: door de ambtenaren in de vorm van het PV-overleg (van permanente vertegenwoordigers van de lidstaten) en door de ministers in de vorm van de Europese Top. Naast de conferenties die in het kader van de totstandkoming van het nieuwe verdrag werden georganiseerd, bleven de bijeenkomsten van de Raad van Ministers onverminderd doorgang vinden. Daar bespraken de vakministers van de lidstaten de afzonderlijke onderwerpen ter voorbereiding van de conferenties, waar uiteindelijk de beslissingen genomen werden.

#### **nationaal niveau**

In de Raad van Ministers werd het standpunt van de Nederlandse regering door de meest betrokken vakminister verdedigd. Dit standpunt werd formeel vastgesteld tijdens vergaderingen van de Nederlandse ministerraad. De vergaderingen van de ministerraad worden normaal gesproken voorbereid door ambtenaren tijdens interdepartementale onderhandelingen in de Coördinatiecommissie voor Europese Integratie- en Associatieproblemen (CoCo). Deze commissie coördineert al het ambtelijk vooroverleg dat plaatsvindt bij Europese aangelegenheden. Daarnaast worden de lopende zaken in een wekelijkse vergadering besproken, ter voorbereiding van de instructie aan de permanente vertegenwoordiger van Nederland bij de EG (PVEG). Op grond van deze instructie vinden de wekelijkse onderhandelingen in Brussel plaats, tijdens een bijeenkomst van alle vertegenwoordigers van de verschillende lidstaten.<sup>14</sup> Bij de totstandkoming van het

Verdrag van Maastricht werden de beraadslagingen van de Nederlandse ministerraad echter niet voorbereid in de CoCo, maar in twee voor de gelegenheid speciaal ingestelde overlegstructuren. Deze structuren werden het EMU-overleg en het EPU-overleg genoemd. Zij waren vergelijkbaar met de CoCo, maar dienden niet alleen ter voorbereiding van de vergaderingen in de ministerraad, maar ook ter instruering van de permanente vertegenwoordiger in Brussel (PVEG).

Zoals reeds werd aangegeven, is de cultuurparagraaf tot stand gekomen in het kader van de Politieke Unie. Daarom werd deze paragraaf op nationaal niveau in het EPU-overleg behandeld. Dit overleg ging in februari 1990 van start en was voornamelijk gericht op de veranderingen en aanvullingen in de oude EG-verdragen. De departementen die deelnamen aan de discussie over de cultuurparagraaf werden ingelicht door de heer Van Bonzel, secretaris van de DIE (Directie Integratie Europa). Na afloop van een bijeenkomst formuleerde hij de Nederlandse opvatting en stuurde deze op naar de PVEG. Indien het voorstel tijdens het EPU-overleg ingrijpend werd gewijzigd, moest in ieder geval de ministerraad geraadpleegd worden. In Brussel werden vervolgens de verschillende standpunten van de lidstaten besproken, waarna de officiële Europese voorstellen weer aangepast werden aan de wensen van de lidstaten.

#### **departementaal niveau**

Alleen op WVC werden ten tijde van het EPU-overleg speciale besprekingen ingesteld. Het standpunt dat WVC innam tijdens deze onderhandelingen op het gebied van internationaal beleid werd gecoördineerd in het Intradepartementaal Platform Internationale Zaken. In dit platform waren de internationale afdelingen van de vier directoraten-generaal

van WVC vertegenwoordigd.<sup>15</sup> Als tijdens het platformoverleg overeenstemming was bereikt over een nieuw in te nemen standpunt, dan werd de minister hierover ingelicht. Was de minister het eens met het overeengekomen standpunt, dan werd het onderwerp in het interdepartementale EPU-overleg ter discussie gebracht.

#### **4. Departementale voorbereidingen**

##### **het ministerie van WVC**

Namens WVC nam de voorzitter van het Overlegorgaan Internationale Zaken, de heer Van Hoogstraten, deel aan het EPU-overleg. Hij had reeds drie jaar bij Buitenlandse Zaken als permanente vertegenwoordiger gewerkt en zes jaar EEG-landbouw achter de rug. Behalve Van Hoogstraten nam ook de heer Barnard, secretaris van het Bureau Secretaris-Generaal van WVC permanent deel aan de onderhandelingen.

Toen het eerder genoemde onderzoek van WVC eind 1989 werd afgerond, was er nog sprake van een overgangsfase in de Europese onderhandelingen. De eventuele cultuurparagraaf zou deel gaan uitmaken van de Politieke Unie. Pas in 1990 werd definitief besloten dat de Europese integratie ook in de vorm van een Politieke Unie zou plaatsvinden. Omdat opname van de paragraaf in het unieverdrag de meest wenselijke uitkomst voor het probleem bood, adviseerde de commissie Interne Markt en Cultuurbeleid het directoraat-generaal een terughoudend beleid te voeren, totdat duidelijk was of de Politieke Unie er inderdaad zou komen.<sup>16</sup>

De conclusies van de commissie Interne Markt en Cultuurbeleid uit het onderzoek in 1989 zorgden ervoor dat op WVC de mening overheerste dat de Europese integratie een inbreuk op de nationale cultuurpolitiek zou kunnen betekenen. Omdat begin 1990 duidelijk

werd dat de EG-verdragen ook werden aangepast voor een politieke integratie, bereidde men zich op dit departement voor op een intensieve propaganda voor een cultuurparagraaf. Op een persconferentie verkondigde minister d'Ancona van WVC uitgebreid de noodzaak van een cultuurparagraaf. Tevens kwamen leden van de commissie Interne Markt en Cultuurbeleid aan het woord om de resultaten van hun onderzoek uiteen te zetten. De publiciteit rond dit onderwerp bleef dan ook niet uit, WVC kreeg de aandacht van de media waar het op hoopte.

Maar niet alleen de media, ook de Tweede Kamer schonk al snel aandacht aan het onderwerp. In de vergadering van de vaste kamercommissie voor Welzijn en Cultuur diende de heer Beinema (CDA) op 12 februari 1990 een motie in waarin hij de regering aanspoorde werk te maken van de opname van een cultuurparagraaf in het Europees Verdrag. Deze paragraaf diende gericht te zijn op behoud en versterking van de nationale culturen. Uit de standpunten die de regering innam bij het beantwoorden van kamervragen en uit speeches en uitspraken van minister-president Lubbers op de Europese top, bleek dat de regering begrip kreeg voor de culturele kwestie. Minister d'Ancona kon zodoende het onderwerp aankaarten tijdens Europese-Raadsvergaderingen.<sup>17</sup> Zo vroeg zij in de zitting van de Raad van Cultuurministers op 18 mei 1990 aandacht voor de onduidelijkheid over de uitwerking van het EEG-verdrag op de nationale instrumenten (subsidieregelingen et cetera) van cultuurbeleid.<sup>18</sup> Op deze manier werd het voor WVC mogelijk om op Europees niveau steun te krijgen voor een cultuurparagraaf.

In de ambtelijke cultuurcommissie van de EG werd Nederland vertegenwoordigd door de heer Mulder van de afdeling Multilaterale

Samenwerking van WVC. In deze commissie was een aantal landen vertegenwoordigd die het eens waren met de plannen van WVC. Tot deze aanhangers behoorden onder andere de vertegenwoordigers van Duitsland, Denemarken en Engeland. Daar zij zich, tezamen met de heer Mulder, uitdrukkelijk profileerden als voorstanders van de paragraaf, kregen zij als bijnaam *De Bende van Vier*. Deze bende stelde de eerste informele tekst voor een cultuurparagraaf op. Vanaf dat moment kon er ook een inhoudelijke discussie gevoerd worden over dit onderwerp. Omdat de plannen binnen de cultuurcommissie gebaseerd waren op de onderzoeken van WVC werd Mulder in Duitsland en Engeland uitgenodigd om lezingen te geven over het onderzoek en de conclusies van de commissie Interne Markt en Cultuurbeleid. Ook op deze manier bleek het mogelijk steun te werven bij de overige lidstaten.

#### het ministerie van Buitenlandse Zaken

Namens Buitenlandse Zaken nam Van Bonzel deel aan de EPU-onderhandelingen over de cultuurparagraaf. Ook de afdeling Culturele Samenwerking van dit ministerie was erbij betrokken.<sup>19</sup>

Vanaf de jaren tachtig waren er bij de afdeling Culturele Samenwerking stemmen opgegaan voor een paragraaf op het gebied van cultuur. In 1986 diende de eerste mogelijkheid zich aan om serieus over deze kwestie te praten tijdens de onderhandelingen over de Europese Akte. Waarom, is niet geheel duidelijk (waarschijnlijk verliepen de onderhandelingen niet erg gestructureerd of werd het onderwerp op nationaal en Europees niveau te slecht voorbereid geacht), maar het destijds opgestelde ontwerp is door de Nederlandse vertegenwoordiger nooit ter discussie gesteld. De afdeling Culturele Samenwerking heeft zich na de onderhandelingen over de Europese Akte in samenwerking met WVC sterk gemaakt voor

een andere oplossing, die tenslotte naar voren geschoven werd in de discussie over de Politieke Unie.

Op 4 april 1990 vond er overleg plaats tussen de afdeling Multilaterale Samenwerking van WVC en de afdeling Culturele Samenwerking en de Directie Integratie Europa (DIE) bij Buitenlandse Zaken. Dit overleg was bedoeld om na te gaan of er inderdaad behoefte was aan een cultuurparagraaf en werd gegrond op een stuk van de afdeling Culturele Samenwerking en de onderzoeksresultaten van WVC. Voor de betrokkenen kwam tijdens dit overleg vast te staan dat die behoefte er daadwerkelijk was. Omdat inmiddels bekend was dat er een herziening van het Verdrag van Rome op stapel stond, besloten beide afdelingen en de directie te wachten met het bespreken van het voorstel op interdepartementaal niveau totdat het EPU-overleg van start ging.

Volgens de deelnemers van WVC waren, afgezien van de afdeling Culturele Samenwerking, de deelnemers van Buitenlandse Zaken aanvankelijk niet erg enthousiast over een cultuurparagraaf. De paragraaf zou slecht zijn voor de kwaliteit van het Europese integratieproces, omdat duidelijk was dat WVC met de paragraaf wilde bereiken dat de Gemeenschap aan de ene kant een bevoegdheid kreeg die aan de andere kant min of meer werd ingetrokken. Toen echter naar aanleiding van de moties van de Tweede Kamer en de reacties hierop van de regering duidelijk werd dat er een voorstel voor een cultuurparagraaf in het Nederlandse standpunt werd opgenomen, heeft de DIE in maart 1991 tijdens een overleg tussen belanghebbenden van WVC en Buitenlandse Zaken een voorstel ingediend over de mogelijke inhoud ervan.

Volgens de DIE waren er twee onderscheiden mogelijkheden om een cultuurparagraaf in te voeren. Ten eerste kon een positieve

cultuurbepaling in het EEG-verdrag worden opgenomen, hetgeen de DIE zag als een voorbeeld van *positieve integratie*. Deze cultuurbepaling stelde het nationale cultuurbeleid veilig en gaf tevens aan hoe de EG (positief) met cultuur moest omgaan. Een tweede mogelijkheid was een negatieve bepaling met uitzonderingen voor culturele waarden op bepaalde beperkende maatregelen uit het oude EEG-verdrag. Deze bepaling omschreef de DIE als een *negatieve integratie*. Als meest wenselijk stelde de DIE een combinatie van beide opties voor, zodat de Gemeenschap zich positief met de nationale culturen in kon laten én bepaalde uitzonderingen kon maken voor cultuur in de Europese integratie. Dit voorstel werd daarom ook wel de *Derde-Wegnotitie* genoemd.

#### de ministeries van Economische Zaken en Financiën

In het EPU-overleg nam namens het ministerie van Economische Zaken de hoofdafdeling Interne EG-aangelegenheden deel aan de onderhandelingen<sup>20</sup>, onder meer in de persoon van de heer De Groot, het plaatsvervangend hoofd van deze afdeling. Het ministerie van Financiën werd tijdens het EPU-overleg voornamelijk door mevrouw Bos, plaatsvervangend hoofd van de Directie Buitenlandse Financiële Betrekkingen, vertegenwoordigd.

Economische Zaken en Financiën stelden zich op het standpunt dat de Europese eenwording een puur economische opdracht behoorde te zijn. Beide departementen waren van mening dat er vooral niet meer paragrafen in het verdrag opgenomen moesten worden dan strikt noodzakelijk. Daarnaast had Financiën bezwaren tegen de inhoud van het voorstel van WVC, omdat de uitbreiding van de bevoegdheden van de Gemeenschap op cultureel terrein voor de lidstaten extra kosten met zich

bracht. Volgens Economische Zaken was cultuur een nationale zaak, die buiten de bevoegdheden van de Gemeenschap viel. Slechts als er sprake was van een cultuurgoed én als het onderwerp de competentie van een lidstaat overschreed, mocht de Gemeenschap zich met een culturele zaak bemoeien.<sup>21</sup> Het nieuwe EG-Verdrag was daarom volgens Economische Zaken in principe niet van toepassing op het nationale cultuurbeleid.

Zowel Economische Zaken als Financiën troffen geen voorbereidingen voor de onderhandelingen over de cultuurparagraaf. Wel vonden er besprekingen plaats op Buitenlandse Zaken om de standpunten van de departementen WVC en Economische Zaken op elkaar af te stemmen. Op deze manier kon er meer tijd besteed worden aan de inhoudelijke kant van de cultuurparagraaf, zonder daarbij het EPU-overleg op te houden. De coördinatie die op Financiën normaal gesproken plaatsvindt met de Inspectie der Rijksfinanciën, was bij de cultuurparagraaf niet aan de orde omdat de paragraaf geen directe consequenties meebracht voor de begroting van Financiën.

#### 5. De onderhandelingen

Toen in 1990 de Intergouvernementele Conferenties van start gingen, konden de lidstaten formeel voorstellen indienen voor een cultuurparagraaf, waar onder andere Spanje, Italië, Duitsland en Ierland gebruik van maakten. Nederland kwam als een van de laatste met een voorstel: pas in maart 1991, vlak voor het verstrijken van de laatste termijn. In de periode daarvoor werd het ontwerp voor de cultuurparagraaf behandeld door de ambtenaren in het EPU-overleg en door de ministerraad.

**het EPU-overleg**

In Nederland werden het EPU-overleg en het EMU-overleg gecombineerd behandeld. Ieder departement had voor beide overlegstructuren dezelfde vertegenwoordigers, soms ondersteund door ingevoerde ambtenaren. Omdat men op Buitenlandse Zaken een andere mening had over de opbouw van het EPU-verdrag dan de andere lidstaten, werd tijdens het EPU-overleg de meeste aandacht besteed aan de structuur van dit verdrag. Daardoor kwamen ook besprekingen over de cultuurparagraaf pas in een later stadium op de agenda. Bovendien werd er in het begin nog niet over de inhoud van de paragraaf gediscussieerd, omdat er nog geen ontwerp was voor een tekst.

Toen de cultuurparagraaf rond oktober 1990 in het EPU-overleg ter tafel kwam, werd deze gelijktijdig met de onderwijs- en de gezondheidsparagraaf behandeld. De cultuur- en de onderwijsparagraaf hadden met elkaar gemeen dat ze de Europese Commissie een mandaat gaven met de nodige restricties. WVC wilde bijvoorbeeld dat de Commissie een 'positief' beleid zou voeren op het gebied van cultuur, maar het was niet de bedoeling dat ze zich zou bemoeien met nationale culturele aangelegenheden. Het was volgens de overige EPU-deelnemers moeilijk te verkopen dat een dergelijke bepaling zou bijdragen aan de Europese integratie. Zij vonden het moeilijk de afwerende houding van Nederland te legitimeren. Bij de onderwijsparagraaf was dat een stuk eenvoudiger omdat de regering zich zou kunnen beroepen op het Nederlandse constitutionele recht, dat onderwijs onder de competentie van de nationale overheid brengt. Op het culturele vlak bestaat een dergelijke bepaling niet.

Doordat de paragraaf tijdens de onderhandelingen in combinatie met de gezondheidsparagraaf (ook behorend tot het WVC-pakket) behandeld werd, waren tijdens

het EPU-overleg niet alleen Economische Zaken en Financiën felle tegenstanders van WVC, maar ook het ministerie van Landbouw en Visserij. Dit ministerie had namelijk de bevoegdheid om alles op het gebied van voeding te regelen op basis van het oude EEG-Verdrag, maar WVC wilde met de gezondheidsparagraaf bereiken dat de minister voor Volksgezondheid (dus WVC) hier bevoegd werd. Dat betekende dat Van Hoogstraten van WVC meer tegenstand te overwinnen had dan alleen bij de verdediging van de cultuurparagraaf het geval was geweest.

Tijdens de discussie over de cultuurparagraaf bleek dat Economische Zaken het niet juist vond dat het EG-verdrag door WVC als een kaderverdrag werd beschouwd, waarin allerlei artikelen konden worden opgenomen. De Groot van Economische Zaken vond de paragraaf een te gedetailleerde invulling van het EG-verdrag; het was juist beter de discussie op de algemene eenwording te concentreren. Daarnaast was De Groot bevreesd dat de paragraaf het vrije verkeer van goederen en diensten zou schaden. Zo zou de door WVC gewenste uitzondering op het verbod van concurrentievervalsende steunmaatregelen, de interne Europese markt bedreigen. Toen duidelijk werd dat er hoe dan ook een cultuurparagraaf kwam, beklemtoonde het departement de eigen verantwoordelijkheid van de lidstaten, omdat men ervan overtuigd bleef dat culturele aangelegenheden tot de competentie van de lidstaten behoorden.

Mevrouw Bos van Financiën had vooral bezwaren tegen de financiële risico's. De steun die de Gemeenschap op basis van het door WVC voorgestelde artikel mocht verlenen, kon voor de EG een extra legitimatie zijn om meer subsidies aan de zuidelijke regio's te verstrekken. Tot dan toe was de financiële steun voor bijvoorbeeld culturele restauratiewerkzaamheden voornamelijk uitgegaan naar projecten in Zuid-Europa, zoals

de restauratie van het Parthenon en de Akropolis in Griekenland en van de 'Chiado'-wijk in Lissabon.<sup>22</sup>

WVC en Financiën waren het er wel over eens dat de Gemeenschap een positieve reden moest hebben om iets aan cultuur te doen. Beide departementen vonden dat de Gemeenschap zich slechts met culturele aangelegenheden mocht bemoeien als een nationale overheid hier niet voldoende toe in staat zou zijn: ze mocht alleen *aanvullend* te werk gaan. Omdat dit beginsel later in een algemene bepaling werd opgenomen (het zogenaamde *subsidiariteitsbeginsel*, artikel 3B nieuwe EG-Verdrag), bleef Financiën van mening dat de cultuurparagraaf een overbodige en nadelige aanvulling van het EG-Verdrag was.

**de ministerraad**

De ministerraad is verantwoordelijk voor de Nederlandse standpuntbepaling. Wat er in dit orgaan werd besproken, is slechts via derden duidelijk geworden omdat de vergaderingen van de ministerraad niet openbaar zijn. Daarom mogen de hieronder beschreven bevindingen slechts als *mogelijke* oorzaken van de Nederlandse standpuntbepaling worden beschouwd.

In de ministerraad kwam het ontwerp voor de cultuurparagraaf enkele malen ter sprake. Minister d'Ancona van WVC verdedigde het voorstel en werd daarin volgens betrokkenen gesteund door minister-president Lubbers. Laatstgenoemde toonde zich een groot voorstander van de cultuurparagraaf. Een dergelijke paragraaf zou volgens hem een belangrijke bijdrage leveren aan de doelstelling van de EPU, namelijk het streven naar een zekere kwaliteit van bestaan.

Terwijl minister Andriessen van Economische Zaken zich uitdrukkelijk verzette, ging de aandacht van minister Kok van Financiën meer uit naar de totstandkoming

van de Economische Monetaire Unie. Hij zou bevreesd zijn dat de EPU-onderhandelingen vastliepen als er te veel over relatief onbelangrijke onderwerpen werd gediscussieerd. Dit kon gevolgen hebben voor de EMU, in de ogen van Financiën het belangrijkste onderdeel van de unie. Daarom ontweek minister Kok alle problemen die de EPU-onderhandelingen met zich konden brengen. Voor zover bekend, mengden de overige ministers zich niet in de discussie.

**6. Het resultaat: de cultuurparagraaf**

In Maastricht is tijdens de laatste conferentie over het unieverdrag de cultuurparagraaf in het nieuwe EG-verdrag opgenomen. Hieronder is deze paragraaf in zijn geheel weergegeven, zoals opgenomen in artikel 128, titel IX van het nieuwe EG-verdrag. Door de letterlijke inhoud van de paragraaf te analyseren, wordt duidelijk waar de onderhandelingen over de paragraaf uiteindelijk toe geleid hebben. Dat maakt het tevens mogelijk om na te gaan welke standpunten zijn terug te vinden in deze definitieve versie.

**Artikel 128**

1. De Gemeenschap draagt bij tot de ontplooiing van de culturen van de Lid-Staten onder eerbiediging van de nationale en regionale verscheidenheid van die culturen, maar tegelijk ook de nadruk leggend op het gemeenschappelijk cultureel erfgoed.
2. Het optreden van de Gemeenschap is erop gericht de samenwerking tussen de Lid-Staten aan te moedigen en zo nodig hun activiteiten op de volgende gebieden te ondersteunen en aan te vullen:
  - verbetering van kennis en verbreiding van de cultuur en de geschiedenis van de Europese volkeren,
  - instandhouding en bescherming van het cultureel erfgoed van Europees belang,

- culturele uitwisseling op niet-commerciële basis,
  - scheppend werk op artistiek en literair gebied, mede in de audiovisuele sector.
3. De Gemeenschap en de Lid-Staten bevorderen de samenwerking met derde landen en met de inzake cultuur bevoegde internationale organisaties, met name de Raad van Europa.
4. De Gemeenschap houdt bij haar optreden uit hoofde van andere bepalingen van dit Verdrag rekening met de culturele aspecten.
5. Om bij te dragen tot de verwezenlijking van de doelstellingen van dit artikel neemt de Raad:
- volgens de procedure van artikel 189 B en na raadpleging van het Comité van de Regio's, stimuleringsmaatregelen aan, met uitsluiting van harmonisatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen van de Lid-Staten. De Raad besluit tijdens de gehele procedure van artikel 189 B met eenparigheid van stemmen;
  - met eenparigheid van stemmen, op voorstel van de Commissie, aanbevelingen aan.

In lid 1 van dit artikel schemert duidelijk het standpunt door dat WVC met de gehele campagne heeft willen bereiken: de taak van de Gemeenschap op het gebied van cultuur is slechts *ondersteunend* ten opzichte van de lidstaten en van de culturen van de lidstaten. Ook in lid 2 wordt door de keuze van de termen 'te ondersteunen' en 'aan te vullen' duidelijk aangegeven dat het optreden van de lidstaten op de eerste plaats komt. De Gemeenschap mag alleen cultuurbeleid voeren als dit beleid niet in het vaarwater van de nationale overheden komt (het subsidiariteitsbeginsel, later opgenomen in artikel 3B).

Lid 2 tot en met 4 specificeren met welke culturele kwesties de Gemeenschap zich mag bezighouden, met als toevoeging dat ook bij het

toepassen van andere bepalingen rekening gehouden wordt met culturele aspecten. Op die manier kan niet alsnog, door gebruik te maken van een ander artikel uit het EG-verdrag, de cultuurparagraaf buitenspel gezet worden.

Pas tijdens de laatste onderhandelingen in Maastricht werd besloten hoe de besluitvorming over culturele aangelegenheden moest verlopen. Dit is in lid 5 opgenomen, waar op aandringen van andere lidstaten aan werd toegevoegd dat harmonisatie van wetgeving op het gebied van cultuur is uitgesloten. Dat wil zeggen dat de Gemeenschap de lidstaten niet kan dwingen tot het opnemen van een bepaalde culturele regeling in hun nationale wetgeving; ze hoeven geen beleid te voeren dat niet met hun eigen cultuurbeleid in overeenstemming is.

Ook werd in Maastricht besloten dat slechts met eenparigheid van stemmen besluiten op cultureel gebied genomen kunnen worden. Alle lidstaten moeten het eens zijn met een voorstel voordat het kan worden toegevoegd aan het EG-recht.

Tijdens de onderhandelingen in Maastricht werd ook een aanpassing aangebracht in artikel 92, lid 3. Dit artikel heeft betrekking op het verbod van concurrentievervalsende steunmaatregelen. Hieronder worden bijvoorbeeld subsidieregelingen verstaan die zich uitsluitend richten op een bepaalde doelgroep uit een lidstaat. Omdat deze subsidieregelingen een wezenlijk bestanddeel zijn van de Nederlandse cultuurwetgeving, streefde WVC naar een aanpassing in dit artikel. De volgende bepaling werd aan het artikel toegevoegd:

#### **Artikel 92**

3. Als verenigbaar met de gemeenschappelijke markt kunnen worden beschouwd:
- d) steunmaatregelen om de cultuur en de

instandhouding van het culturele erfgoed te bevorderen, wanneer door deze maatregelen de voorwaarden inzake het handelsverkeer en de mededingingsvoorwaarden in de Gemeenschap niet zodanig worden veranderd dat het gemeenschappelijk belang wordt geschaad.

#### **7. Conclusie**

In dit artikel stond de vraag centraal hoe het mogelijk was dat WVC de slag om de cultuurparagraaf heeft gewonnen, terwijl dit departement de daarvoor noodzakelijke Europese beleidservaring leek te ontberen. Hier kwam nog eens bij dat het departement weinig prestige had bij de directeuren-generaal en hoofddirecteuren van de overige departementen. Economische Zaken en Financiën, de tegenstanders van het voorstel, staan bovendien bekend om de grote invloed die zij op het regeringsbeleid uitoefenen.

Uit de beschrijving van de voorbereidingen van de daadwerkelijke onderhandelingen blijkt dat behalve WVC ook Financiën, Economische Zaken en Buitenlandse Zaken een belangrijke rol hebben gespeeld. WVC heeft veel meer aandacht besteed aan deze fase van het onderhandelingsproces dan de overige ministeries. Zo heeft het departement een groot onderzoek uit laten voeren, waaruit de noodzaak van een cultuurparagraaf duidelijk bleek. Naar aanleiding van de resultaten van het onderzoek organiseerde WVC een persconferentie en dat wekte de interesse van de media. Ook de Tweede Kamer ging zich met de kwestie bemoeien en aanvaardde twee moties waarin de regering werd aangespoord te zorgen voor een maatregel die de nationale cultuur moest beschermen. En er werd internationaal gelobbyd om de steun van de overige lidstaten te winnen.

Op het ministerie van Buitenlandse Zaken had de afdeling Culturele Samenwerking zich

reeds tijdens de besprekingen van de Europese Akte ingezet voor een cultuurparagraaf. Tijdens de voorbereidingen en het EPU-overleg heeft deze afdeling zich dan ook actief opgesteld en WVC ter zijde gestaan. Economische Zaken en Financiën gingen zich echter pas met de cultuurparagraaf bezighouden toen het EPU-overleg van start ging. Het onderwerp was voor hen blijkbaar niet belangrijk genoeg om zich er in de periode vóór de onderhandelingen druk over te maken.

In de inleiding werd gesteld dat WVC op het gebied van EG-beleid over minder ervaring beschikte dan de overige ministeries. Maar Van Hoogstraten, die WVC in het EPU-overleg vertegenwoordigde, had reeds enkele jaren gewerkt voor EG-landbouw en bij de Permanente Vertegenwoordiging in Brussel. Zodoende werd de veronderstelde achterstand ondervangen.

Tijdens de onderhandelingen vond er een omslag plaats toen bleek dat ook andere lidstaten een voorstel voor een cultuurparagraaf bepleitten. Dit vergrootte de kans dat de cultuurparagraaf in het Verdrag van Maastricht werd opgenomen. Economische Zaken en Financiën moesten een nieuwe strategie bepalen die meer gericht was op de inhoud van de paragraaf.

Aan het eind van het EPU-overleg bestond er geen overeenstemming over de cultuurparagraaf. De ministerraad hakte daarom de knopen door. Tijdens de discussie zou minister-president Lubbers het voorstel voor de cultuurparagraaf ondersteund hebben, op grond van verbetering van 'de kwaliteit van het bestaan'. De steun van deze belangrijke bewindsman moet een positieve werking hebben gehad. De structuur van het EPU-verdrag had bovendien een hogere prioriteit dan de totstandkoming van de cultuurparagraaf. Ook de EMU werd in samenhang met de EPU behandeld. Met name minister Kok van

Financiën zou daardoor vrijwel geen aandacht meer aan de paragraaf besteed hebben.

Frappant is een vergelijking met de onderhandelingen over de *General Agreement on Tariffs and Trade* (GATT). Dit is een wereldovereenkomst voor handel en tarieven tussen de lidstaten van de Europese Gemeenschap (inmiddels Europese Unie geheten) en de Verenigde Staten. Eind 1993 ontstond tijdens de afsluitende onderhandelingen een probleem op het gebied van cultuur. Met name Frankrijk was bezorgd over zijn nationale cultuurbeleid. In de vrijhandel die de GATT propageert, was volgens de Verenigde Staten geen ruimte voor culturele steunmaatregelen van Frankrijk. Ook andere Europese lidstaten zagen de GATT als een bedreiging op dit vlak. Om die reden zochten zij naar een uitzonderingsclausule voor de culturele sector. Zodoende zocht de Unie naar een uitzonderingsregeling voor cultuur. Daarbij is uiteraard even gedacht aan een formule zoals die van de Europese cultuurparagraaf maar uiteindelijk is besloten het onderwerp uit de GATT-overeenkomst te schrappen, zodat de discussie in de toekomst heropend wordt.

In dit artikel is gezocht naar een verklaring voor de 'winst' van WVC. Maar waaruit bestaat die winst eigenlijk? Kan er wel gesproken worden van winst? WVC wilde met een cultuurparagraaf bereiken dat de Gemeenschap zich op een positieve manier zou inlaten met culturele aangelegenheden. Omdat alle lidstaten moeten instemmen met een voorstel op dit gebied, is de kans vrij klein dat de Gemeenschap een voorstel aanneemt. (Deze besluitvormingsprocedure wordt daarom wel 'zwijnenslot' genoemd.) Daardoor is het twijfelachtig of er op dit gebied ooit wetgeving tot stand zal komen. Maar het feit dat de lidstaten hun nationale bevoegdheden

behouden, kan als overwinning worden gezien. Het is immers een principeverklaring van de EG om de paragraaf op te nemen en dat was de belangrijkste doelstelling van WVC.

\* Dit artikel is gebaseerd op mijn doctoraalscriptie *De Nederlandse standpuntbepaling ten aanzien van de Cultuurparagraaf* die ik in 1993 voltooidde aan de Rijksuniversiteit Leiden, vakgroep Bestuurskunde, internationaal juridische variant. Met speciale dank aan: Aletta Winsemius (AIO aan de vakgroep Bestuurskunde te Leiden), Cas Smithuijsen (directeur Boekmanstichting) en Peter Montijn

#### Noten

1. De minister van Financiën heeft bijvoorbeeld een sleutelfunctie in het kabinet bij het afwegen van de belangen. Ook wordt er vaak beweerd dat er (met name op het gebied van sociaal-economische vraagstukken) een kernkabinet bestaat, gevormd door de ministers van Financiën, Sociale Zaken en Economische Zaken plus de minister-president. Zie J.Th.J. van den Berg. 'Collectieve verantwoordelijkheid en parlementaire controle'. In: *Werkboek Staatskunde*, 1986.
2. U. Rosenthal e.a. 'Prestige van departementen'. In: *Acta Politica*, nr. 2, 1986, pp. 133-147.
3. D. Pack. *Verslag van de Commissie jeugd, cultuur, onderwijs, media en sport over de situatie van kunstenaars in de Europese Gemeenschap*. Brussel, 19 december 1991.
4. Ministerie van WVC/CCBIM. *Europese integratie en de podiumkunsten*. Inleiding studieconferentie, Amsterdam, 10 mei 1989.
5. Tweede Kamer der Staten-Generaal, kamerstuk 20596, 1988-1989, nr. 6.
6. Tweede Kamer der Staten-Generaal, kamerstuk 20530, 1988-1989, nr. 5.
7. Deze deelstudies zijn uitgebracht in de reeks *Nederlands cultuurbeleid en de Europese eenwording*. Rijswijk, 1989.
8. Het betrof hier met name regelingen met betrekking tot de Nederlandse taal.
9. B. Tromp. 'Relatie Nederlands en Europees cultuurbeleid blijft ondoorzichtig'. In: *Staatscourant* 235, 1 december 1989.
10. Als voorbeelden voor een structuur waarin alleen soevereiniteit wordt overgedragen aan de centrale overheden op economische gronden, verwees het comité naar de Verenigde Staten, Duitsland en Zwitserland. Culturele aangelegenheden worden in deze landen centraal geregeld.
11. Het afzetgebied van Nederlandstalige boeken is bijvoorbeeld vele malen kleiner dan van Engelstalige, waardoor de kosten veel hoger zijn. Door de hoge kosten stijgen de prijzen van de Nederlandstalige boeken en gaat de omzet omlaag. Daardoor is volgens het comité het produceren van Nederlandstalige boeken onaantrekkelijk. Op deze manier kan de Nederlandse literatuur nadeel ondervinden van de economische wetten van de Europese integratie.
12. 'Manifest bepleit het behoud van nationale culturele autonomie'. In: *NRC Handelsblad*, 15 november 1990.
13. 'De beleidscyclus rond de Gemeenschap (waar in dit geval sprake van was) wordt geleid door de ministers van Buitenlandse Zaken van de lidstaten en hun ambtenaren. Zij bereiden een verdragstekst voor, die ze in een gezamenlijke bijeenkomst als vertegenwoordigers van hun soevereine landen op- en vaststellen, en die daarna door de nationale parlementen wordt geratificeerd.' *Democratie en beleid in de Europese Gemeenschap*; M. Wolters (red.). Alphen aan den Rijn, 1992, p. 39.

De strijd om de cultuurparagraaf in het nieuwe EG-verdrag

#### Hanneke Meijerink

studeerde in 1993 af in de Internationaal juridische variant van de vakgroep Bestuurskunde aan de Rijksuniversiteit Leiden

14. L.J. Brinkhorst. 'Coördinatie van Europees beleid in Nederland'. In: *Sociaal Economische Wetgeving*, nr. 12, 1978, pp. 815-828.
15. WVC bestond uit de vier directoraten-generaal: Welzijn, Volksgezondheid, Culturele Zaken en Volksgezondheid en Milieuhygiëne.
16. H.H.G. Post. 'Slechts procedures bij het Hof kunnen voor duidelijkheid zorgen'. In: *Staatscourant* 235, 1 december 1989.
17. In de vergaderingen van de Raad wordt het *regeringsstandpunt* uitgedragen door de bij het onderwerp meest betrokken minister, tenzij er sprake is van een vergadering van de Europese top (ook wel Europese Raad genoemd) waar de regeringsleiders dit standpunt verdedigen.
18. Tweede Kamer der Staten-Generaal, kamerstuk 21501-05, 1989-1990: p. 2.
19. De overige deelnemers van Buitenlandse Zaken aan het EPU-overleg hielden zich buiten deze discussie.
20. Deze afdeling valt onder de Directie Europa van het directoraat-generaal Buitenlandse Economische Betrekkingen.
21. De term 'goed' impliceert dat er sprake is van een *economische* interpretatie.
22. Commissie van de EG. *Nieuwe vooruitzichten voor de actie van de Gemeenschap op cultureel gebied*, COM(92)149. Brussel, 29 april 1992, bijlage A:7.

#### Bijlagen

##### commissies, instanties, verdragen

*CoCo*: Coördinatiecommissie voor Europese Integratie- en Associatieproblemen; ambtelijk interdepartementaal overleg.

*Commissie Interne Markt en Cultuurbeleid*: in juli 1988 door WVC ingesteld, voor onderzoek naar de gevolgen van de Europese eenwording voor het nationale cultuurbeleid.

*Derde-Wegnotitie*: voorstel voor een cultuurparagraaf, afkomstig van de DIE, met een combinatie van positieve en negatieve integratie op gebied van cultuurbeleid.

*DIE*: Directie Integratie Europa; het secretariaat van het interdepartementaal overleg.

*EEG-verdrag*: verdrag tot Oprichting van de Europese Economische Gemeenschap

*EG-verdrag*: het aangepaste EEG-Verdrag, waaruit de 'E' van Economisch werd geschrapt om aan te geven dat de Gemeenschap ook een politieke integratie nastreefde.

*EMU*: Europese Monetaire Unie; de monetaire, economische integratie van de Gemeenschap.

*EPU*: Europese Politieke Unie; de politieke integratie van de Gemeenschap.

*EPU-overleg*: het interdepartementaal overleg dat plaatsvond ter voorbereiding van de Europese onderhandelingen over de EPU.

*Europese Akte*: werd in 1986 gesloten tussen de lidstaten van de EG, over uitbreiding van de activiteiten van de EG.

*Europese Raad*: ook wel Europese top genoemd; bijeenkomst van de regeringsleiders van de lidstaten.

*Europese top*: zie Europese Raad.

*GATT*: *General Agreement on Tariffs and Trade* ter bevordering van de internationale vrije handel.

*IGC*: Intergouvernementele Conferentie; bijeenkomsten gehouden door de soevereine lidstaten, in tegenstelling tot bijeenkomsten van de instellingen van de EG, die onafhankelijk en supranationaal zijn.

*PVEG*: permanente vertegenwoordiger voor Nederland bij de EG; neemt deel aan het PV-overleg.

*PV-overleg*: overleg van de permanente vertegenwoordigers van de lidstaten; dient ter voorbereiding van de Raadsvergaderingen.

*Raad van Cultuurministers*: raad van ministers, gevormd door de ministers van culturele zaken van de lidstaten.

*Raad van Ministers*: het regelgevende en wetgevende orgaan van de Europese Gemeenschap; wordt samengesteld uit ministers van de lidstaten die het meest bij het onderwerp dat in de raadsvergadering wordt besproken zijn betrokken; het voorzitterschap wisselt per zes maanden.

*Verdrag voor de Europese Unie*: herziening van het Verdrag van Rome waarin de basis werd gelegd voor de totstandkoming van de EPU en de EMU.

*Verdrag van Maastricht*: Verdrag voor de Europese Unie; eerste naam wordt vaak gebruikt omdat in Maastricht de beslissende conferentie heeft plaatsgevonden.

#### chronologie

*1986*: besprekingen over de Europese Akte; ontwerp voor cultuurparagraaf wordt niet ter tafel gebracht.

*Juli 1988*: Commissie Interne Markt en Cultuurbeleid ingesteld voor gevolgen van de Europese eenwording.

*Oktober 1988*: motie van kamerlid Niessen (PvdA) aanvaard; regering dient na te gaan hoe de Nederlandse culturele identiteit behouden kan blijven.

*Februari 1990*: begin EPU-overleg.

*Februari 1990*: motie van kamerlid Beinema (CDA) waarin de regering wordt verzocht zich in te zetten voor een cultuurparagraaf.

*April 1990*: overleg (tussen de DIE en de afdeling Culturele Samenwerking van Buitenlandse Zaken en de afdeling Multilaterale Samenwerking van WVC) dat vaststelt dat er behoefte is aan cultuurparagraaf.

*Oktober 1990*: cultuurparagraaf op de agenda van het EPU-overleg.

*Maart 1991*: overleg tussen Buitenlandse Zaken en WVC op basis van de *Derde-Wegnotitie*.

*Maart 1991*: eerste Europese concept voor het Europese Unieverdrag (afkomstig van Luxemburg); Nederland dient voorstel in voor cultuurparagraaf.

*December 1991*: afsluitende conferentie over het Unieverdrag in Maastricht.

*Februari 1992*: ondertekening Verdrag van Maastricht.

#### Bibliografische gegevens

Meijerink, H. (1994) 'De departementale strijd om de cultuurparagraaf in het nieuwe EG-verdrag'. In: *Boekmancahier*, jrg. 6, nr. 22, 415-427.